

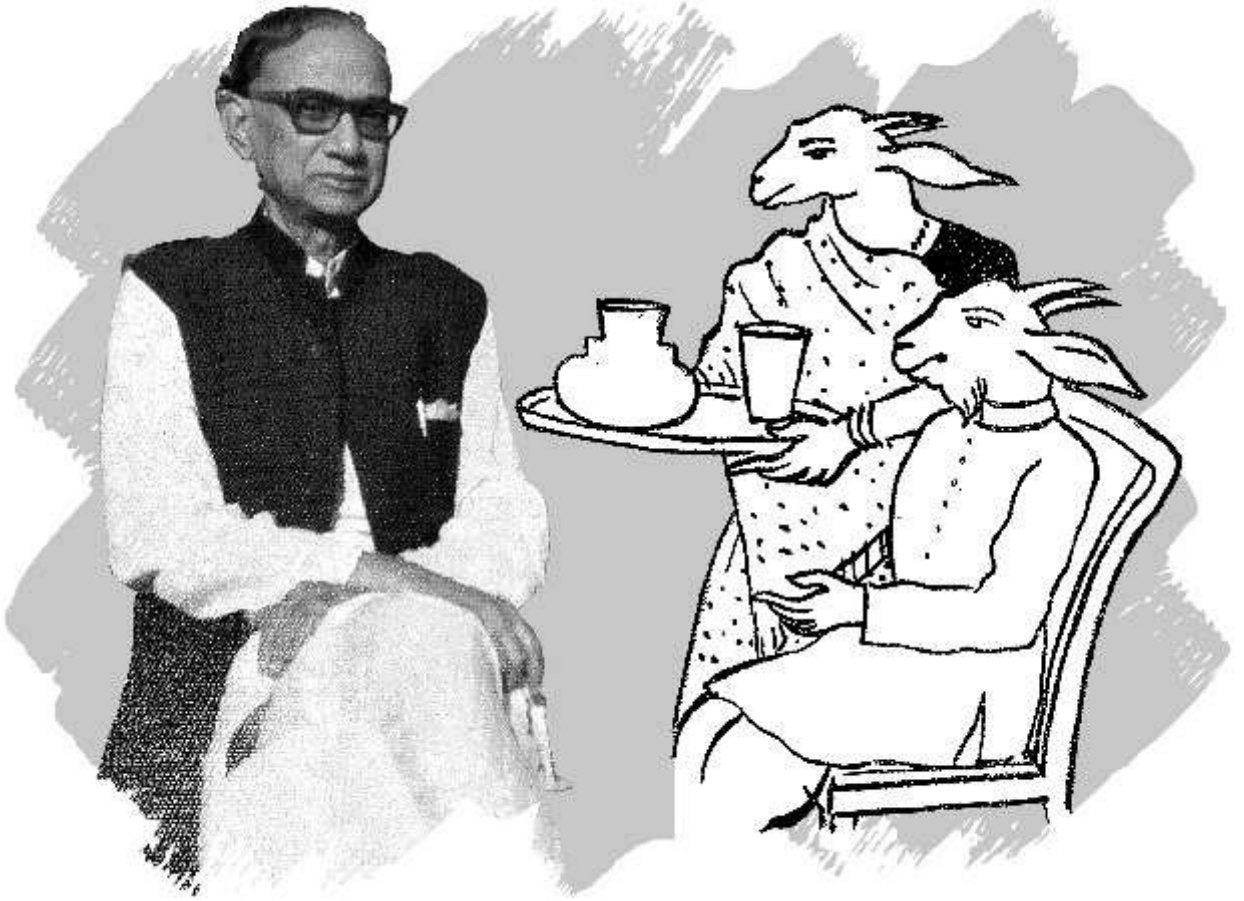
ઉર્વીશ કોઠારી
uakothari@gmail.com

લેખક પત્રકાર,
વ્યંગકાર અને સંશોધક છે.

સુપરહિટ પાત્ર બકોર પટેલના વિસ્મૃત સર્જક

હરિપ્રસાદ વ્યાસ

ગૂગલનો મહિમા અપરંપાર છે: માગો તે સેકંડોમાં હાજર કરી આપે. તેના સર્ચબોક્સમાં ‘બકોર પટેલ’ લખો, એટલે બકોર પટેલની બાળકથાઓનાં અવનવાં ટાઇટલ આવી જાય. પછી બકોર પટેલના સર્જક હરિપ્રસાદ વ્યાસનું નામ નાખો અને...ગૂગલ મહારાજ ગોટાળે ચડશે. આડીઆવળી તસવીરો વચ્ચે એકાદ અંખોપાંખો, ટોપીવાળા કાકાનો ફોટો જોવા મળશે. મઝાની, ખરેખર તો ખેદની, વાત એ છે કે આટલા પ્રસિદ્ધ પાત્રના લેખક હરિપ્રસાદ વ્યાસનો ફોટો ભાગ્યે જ કોઈએ જોયો હશે. એટલે ટોપીવાળા કાકા હરિપ્રસાદ છે કે નહીં, તે કેમ જાણવું? જિજ્ઞાસુ જણ શંકાનો લાભ આપીને માની લેશે કે આ હરિપ્રસાદ જ હોવા જોઈએ.

માહિતીના વિસ્ફોટના આ યુગમાં આવી સ્થિતિ કેમ? ગુજરાતીઓની પેઢીઓ માટે બકોર પટેલ જેવું અમર પાત્ર અને બીજાં અનેક યાદગાર પાત્રો સર્જી ગયેલા હરિપ્રસાદ વ્યાસ વિશે માહિતીનો આવો કારમો દુકાળ કેમ? ગુજરાતીમાં બાળસાહિત્ય સર્જાતું નથી એનું કાયમી રુદન અને ગુજરાતી બાળસાહિત્યનું શીર્ષસ્થ પાત્ર સર્જનાર વિશે આટલી ઓછી માહિતી-આ કેવો વિરોધાભાસ?

***

ગુજરાતી બાળસાહિત્યનાં જ નહીં, ગુજરાતી સાહિત્યનાં અત્યાર સુધીનાં સૌથી યાદગાર પાત્રોની પહેલી હરોળમાં બકોર પટેલને મૂકવા પડે. ‘બકોર પટેલના છબરડા’, ‘બકોર પટેલ: આસમાનમાં’, ‘બકોર પટેલનાં પરાક્રમ’, ‘બકોર પટેલની કથાઓ’, ‘બકોર પટેલ: ડોક્ટરનાય ડોક્ટર’, ‘બકોર પટેલ: થાય તેવા થઈએ’...આવા ૩૭ વાર્તાસંગ્રહોએ ગુજરાતની ચાર-પાંચ પેઢીને મુગ્ધ કરી હતી અને સામાજિક સંદર્ભો સહિતનું બધું જ બદલાઈ ગયા છતાં, હજુ એ વાર્તાઓની મોહિની ઓસરી નથી.

૨૦૧૧માં હુંદરાજ બલવાણીએ ‘બકોર પટેલની હસતી દુનિયા’ નામે પુસ્તિકાનું સંપાદન કર્યું. તેમાં ગુજરાતીના સમર્થ હાસ્યલેખકોએ જે રીતે હરિપ્રસાદ વ્યાસ અને બકોર પટેલને અંજલિ આપી, તે એમના મહિમાને બરાબર વ્યક્ત કરે છે. તારક મહેતાએ લખ્યું હતું, “બકોર પટેલ વાંચ્યે તો વર્ષો થઈ ગયાં, પણ એની પાત્રસૃષ્ટિ મારી ચેતનામાં એવી ઊંડી ઊતરી ગઈ છે કે મારાં પાત્રો જાણે બકોર પટેલનાં પાત્રોનો માનવ અવતાર ન હોય—એવું બીજાઓને લાગતું હોય કે ન લાગતું હોય મને તો લાગે જ છે... ડગલે ને પગલે છબરડા વાળતા મારા જેઠલાલમાં જાણે બકોર પટેલનો જ પુનર્જન્મ થયાનું મને લાગે છે. દયા શકરી પટલાણીની યાદ અપાવે છે તો ડૉ. હાથી અનેક રીતે હાથીશંકરની યાદ અપાવે છે...અલબત્ત, આ પાત્રસૃષ્ટિ સર્જતી વખતે મારા મનમાં બકોર પટેલની પાત્રસૃષ્ટિનો પડછાયો સરખો ન હતો. પણ દરેક સર્જકની ચેતનામાં એના પ્રિય લેખક કે પ્રિય પાત્રો કેવી રીતે વ્યાપી જાય છે એનું કદાચ આ ઉદાહરણ છે. અને એટલે જ પોતાના યુગનો સમર્થ સર્જક પણ એના પૂર્વસૂરિઓનો ઋણી હોય છે.”

સમર્થ હાસ્યકાર રતિલાલ બોરીસાગરે આ જ લાગણીનો પડઘો પાડતાં એ પુસ્તિકામાં લખ્યું હતું કે નિમેષ દેસાઈ માટે તેમણે લખેલી ટીવી શ્રેણી ‘પ્રોફેસર ઝૂનઝૂનવાલા’ બકોર પટેલની વાર્તાઓના આધુનિક રૂપાંતર જેવી હતી. “એ એપિસોડ લખતી વખતે ક્યાંય ક્યારેય બકોર પટેલ યાદ આવ્યા નહોતા. અને તોય પ્રો. ઝૂનઝૂનવાલા ને બકોર પટેલમાં એટલું બધું સામ્ય હતું કે કોઈ ભાવક એમ કહે કે આ શ્રેણી બકોર પટેલના પ્રભાવ હેઠળ લખાયેલી છે તો એની સામે મારાથી પ્રતિવાદ ન થઈ શકે.” તેમના બે લેખોનું બકોર પટેલની બે વાર્તાઓ સાથેનું આકસ્મિક સામ્ય જોઈને ચકિત

થઈ ગયેલા રતિલાલ બોરીસાગરે લખ્યું હતું કે બકોર પટેલની વાર્તાઓ વાંચ્યા પહેલાં લખાયેલા આ લેખોનું વાર્તાઓ સાથે આટલી હદે સામ્ય કેવી રીતે જોવા મળે છે એ “સર્જકતાના પ્રદેશનું રમણીય રહસ્ય છે.” બે દાયકાથી પણ વધુ સમય માટે હરિપ્રસાદ વ્યાસના પ્રત્યક્ષ સંપર્કમાં રહેલા વિનોદ ભટ્ટે લખ્યું છે, “મને હાસ્યલેખક બનાવવા માટે કેટલાક જવાબદાર ઇસમો છે એમાં આ મુરબ્બીનો સમાવેશ પણ થાય છે.”

***

‘ગુજરાતી બાળસાહિત્ય ખંડ-૧’માં શ્રદ્ધા ત્રિવેદીએ હરિપ્રસાદ વ્યાસના પાત્ર બકોર પટેલની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ, તેની માહિતી આપી છે (જે ‘હસાહસ’ સામયિકના તંત્રી મહેન્દ્ર પી. ઠક્કર ‘છોટમ’ દ્વારા લેવાયેલા હરિપ્રસાદ વ્યાસના ઇન્ટરવ્યુમાં જોવા મળે છે.) તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે, હરિપ્રસાદ વ્યાસને ‘ગાંડીવ પ્રકાશન’ના નટવરલાલ માળવી સાથે બાળસાહિત્ય સંદર્ભે વિવાદ થયો. મુદ્દો એ હતો કે પ્રાણીપાત્રોવાળી કથાઓ ગુજરાતીમાં નથી. તેથી ‘ગાંડીવ’ દ્વારા એવી કથાઓ પ્રકાશિત કરવી. “તેના નામ વિશે વિચારતાં હરિપ્રસાદને તેમના મોસાળના બકોરભાઈ નામે મુખીનો ખ્યાલ આવ્યો. તેમના પરથી બકોર પટેલનું નામ સૂઝ્યું. પાત્ર તરીકે બકરો લીધો ને તેની પત્નીનું નામ શકરી (બકરી ઉપરથી) રાખ્યું.” તેમણે જ આપેલી બીજી વિગત પ્રમાણે, “રશિયન બાળસાહિત્યમાં પ્રાણીઓના નિમિત્તે માનવસમાજ પર ટીકા કરનારી કથાઓ છે અને તેનો ઉલ્લેખ નટવરલાલ (માળવી) ને ‘Red Virtue by Ella Winter’માંથી મળ્યો. તેમાંથી હરિપ્રસાદ વ્યાસ સાથે ચર્ચા થતાં ‘બકોર પટેલ’ની સૃષ્ટિ સર્જઈ.”

નટવરલાલ માળવીના પુત્ર સુભગ માળવીની ૨૦૦૫માં સુરતના તેમના ઘરે મુલાકાત લીધી, ત્યારે તેમની પાસેથી જુદી કથા જાણવા મળી. (હવે

દિવંગત) સુભગભાઈએ કહ્યું હતું કે (મિંચા ફુસકીના સર્જક) જીવરામ જોષી અને તેમના લેખક મિત્ર યુવાનસિંહ દયાળસિંહ ચાવડા સુરતમાં ખપાટિયા ચકલે સાથે રહેતા હતા. યુવાનસિંહે ‘બકરા ભગતનું સપનું’ નામે એક વાર્તા લખી. તેના માટે હાથમાં તંબુરો લઈને ઉભેલા બકરાનું ચિત્ર સુરતી કળાકાર તનસુખભાઈએ બનાવ્યું હતું (જેમની ‘તનસુખ’ તરીકેની સહી બકોર પટેલનાં પુસ્તકોની જૂની આવૃત્તિનાં ચિત્રોમાં જોવા મળે છે.) સુભગભાઈની સાંભરણ પ્રમાણે, તનસુખભાઈનું એ ચિત્ર જોઈને

તેમના પિતાને બકોર પટેલ જેવા કોઈ પાત્રનો વિચાર આવ્યો હતો. એ વિચાર હરિપ્રસાદ વ્યાસ સુધી કેવી રીતે પહોંચ્યો, એ વિશે તે પણ અજાણ હતા. પરંતુ તેમની વાતમાંથી હાથમાં તંબુરો લઈને ઉભેલા બકોર પટેલના ચિત્ર પાછળનું રહસ્ય મળી ગયું, જે બકોર પટેલનાં જૂની આવૃત્તિનાં ઘણાં પુસ્તકોમાં બકોર પટેલની અધિકૃત છાપની જેમ જોવા મળે છે.

‘ગુજરાતી બાળસાહિત્ય ખંડ-૧’માં હરિપ્રસાદ વ્યાસની જન્મતારીખ ૧૬-૬-૧૯૦૮ નોંધાઈ છે, ‘ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ’ (સં. રમેશ દવે) માં તેમની જન્મતારીખ છે: ૨૫-૫-૧૯૦૪. તેમના પરિવાર તરફથી મળતી જન્મતારીખ છે: ૨૬-૫-૧૯૦૪. હરિપ્રસાદ વ્યાસે ‘હસાહસ’ના તંત્રી ‘છોટમ’ને આપેલા ઇન્ટરવ્યુમાં પોતાની જન્મતારીખ ૧૬-૬-૧૯૦૮ જણાવી છે. જન્મતારીખોની આ વિસંગતિનો થોડોઘણો તાળો વિનોદ ભટ્ટના લેખમાંથી મળે છે. ૧૧ ઓક્ટોબર, ૧૯૬૯ના ગુજરાતમિત્રની ‘કથાકાવ્યચક્ર પૂર્તિ’માં હરિપ્રસાદના શબ્દચિત્રમાં વિનોદભાઈએ લખ્યું હતું, “જીવનમાં ખોટું પણ તે ફક્ત એક જ વખત બોલેલા. જન્મ બાબત. તેમનો જન્મ ૧૬-૬-૧૯૦૮માં થયેલો. તે ભણવામાં પાવરધા હતા. એટલે બબ્બે વર્ષ કૂદાવીને ઉપલા ધોરણમાં જતા. પણ એ વખતે નિયમ એવો હતો કે સોળ વર્ષ પૂરાં કરે ત્યારે

જ મેટ્રિકની પરીક્ષા આપી શકે. પોતાને અમસ્તા બેસી ન રહેવું પડે એ માટે તેમણે જન્મવર્ષ ૧૯૦૪ લખાવેલું.” ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસની નોંધ પ્રમાણે, હરિપ્રસાદ ૧૯૨૧માં મેટ્રિક પાસ થયા. આ હિસાબે, તે બાર વર્ષની વયે મેટ્રિક પાસ થયા ગણાય.

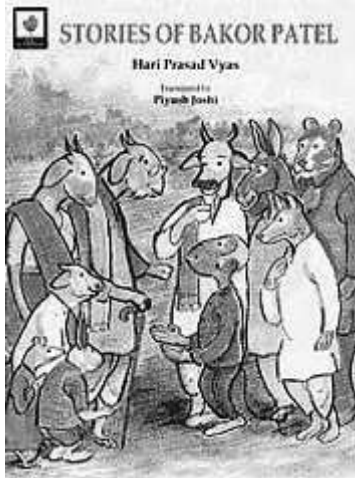
હરિપ્રસાદ વ્યાસના બકોર પટેલની લોકપ્રિયતા દંતકથાનો વિષય બની રહી છે. એટલે તેને લગતી દંતકથાઓ ન હોય તો જ નવાઈ. તેમાં સૌથી જાણીતી દંતકથા બકોર પટેલને ફ્રાન્સમાં મળેલા સ્થાન વિશેની છે. એક વાયકા પ્રમાણે, ફ્રાન્સના કોઈ મ્યુઝિયમમાં (કદાચ જગવિખ્યાત લુવ્ર મ્યુઝિયમમાં--વાયકા જ હોય તો નીચું ધોરણ શા માટે રાખવું?) બકોર પટેલની પ્રતિમા મુકાઈ છે. બકોર પટેલના પ્રકાશક સુભગભાઈ માળવીએ ૨૦૦૫માં અમારી મુલાકાત વખતે એવું પણ કહ્યું હતું કે સ્વીડનમાં ગુજરાતી ભણતાં બાળકો માટે બકોર પટેલનાં પરાક્રમો પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થયું હતું અને તેની એક નકલ મંગાવતો પત્ર તેમની પર આવ્યો હતો. આ વાતનો જોકે બીજો કશો આધારપુરાવો નથી અને એ પત્રના જવાબમાં પુસ્તક મોકલી આપ્યા પછી, તેના વિશે આગળ કશું જાણવા મળ્યું ન હતું.

બકોર પટેલની વાર્તાઓના અંગ્રેજી અનુવાદને લઈને પણ એક વાયકા છે. હરિપ્રસાદ વ્યાસ પ્રત્યે ભારે આદર ધરાવતા અને એક વાર તેમના ઘરે હાસ્યનો નાનો કાર્યક્રમ પણ આપનારા શાહબુદ્દીન રાઠોડે તેમનો એક પ્રસંગ યાદ કર્યો છે:

“હરિપ્રસાદ વ્યાસજીને કોઈએ અમદાવાદમાં એ ફૂટપાથ પર ચાલતા જતા હતા ત્યારે કહ્યું: આપ જ હરિપ્રસાદ વ્યાસ? બકોર પટેલના લેખક?”

વ્યાસજીએ કહ્યું, “હા, હું જ છું.”

એ સજ્જને કહ્યું, “અંકલ, તમારાં પુસ્તકોનું તો અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર થયું છે. આપને અભિનંદન.”

આટલું સાંભળતાં હરિપ્રસાદ વ્યાસ ત્યાં જ બેસી ગયા અને ચોધાર આંસુએ રડી પડ્યા. એમણે એ સજ્જને એટલું જ કહ્યું કે, “તમે જે કહ્યું તે મને એક વાર ફરી કહો.”

(નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ તરફથી બકોર પટેલની વાર્તાઓના એક સંગ્રહનો પિયુષ જોષીએ કરેલો અંગ્રેજી અનુવાદ પ્રકાશિત થયો હતો ખરો, પણ તે હરિપ્રસાદ વ્યાસના અવસાનના ત્રણેક દાયકા પછી, ૨૦૦૯માં. હાલ તે અનુવાદ પણ અપ્રાપ્ય છે.)

પોતાના પુસ્તકના અંગ્રેજી અનુવાદની વાતથી ચોધાર આંસુએ રડી પડે એવી નહીં, પણ તેનાથી સાવ વિપરીત પ્રકૃતિ દર્શાવતો કિસ્સો હરિપ્રસાદ વ્યાસના નિકટ પરિચયમાં રહેલા અને તેમના વિશેની આધારભૂત-પ્રથમદર્શી માહિતી ધરાવતા વિનોદ ભટ્ટે નોંધ્યો છે:

“આબિદ સુરતી (‘ઢબ્બુજી’ ફેઈમ) ને હું (વિનોદ ભટ્ટ) હરીશ નાયકને મળીને શારદામંદિરથી આવતા હતા. ત્યાં સામેથી હરિપ્રસાદભાઈ પસાર થઈ ગયા. અમે સામસામે સાહેબસલામ કર્યા. પછી મેં આબિદને કહ્યું: ‘આ ગયા એમને ઓળખ્યા?’”

“ના, કોણ છે એ?” આબિદે પૂછ્યું.

“એ હતા હરિપ્રસાદ વ્યાસ—બકોર પટેલવાળા”. મેં પરિચય આપ્યો.

“એક મિનિટ...મારે એમને મળવું છે.” આબિદ બોલ્યો. અમે એમની પાસે ગયા. તેમનો હાથ પકડી

લેતાં આબિદે તેમને કહ્યું: “મુરબ્બી, હમણાં એક ફ્રેન્ચ મેંગેઝિનમાં બકોર પટેલનો ઉલ્લેખ જોઈને ખૂબ જ રાજી થયો.”

“એમ? થેન્ક યૂ!” કહીને જાણે કોઈ બીજા જ માણસની વાત જાણી હોય એમ તે ચાલવા માંડ્યા.

જીવનના અંતિમ તબક્કે, ૧૯૭૯માં અમેરિકા જતાં પહેલાં સુરતમાં તેમનું સન્માન યોજવામાં આવ્યું, ત્યારે તેમની તબિયતમાં ઘણા

ચઢવઉતાર રહેતા હતા. વિનોદભાઈ તેમને મળવા ગયા અને પૂછ્યું, “તમે સુરત જવાના?” તેમનો ટૂંકો જવાબ હતો, “ના, ડોક્ટરે શ્રમ લેવાની ના પાડી છે.” વિનોદભાઈએ લખ્યું છે, “તેમની જગ્યાએ બીજો કોઈ પ્રસિદ્ધિભૂખ્યો લેખક હોત તો આવું માન-સન્માન પામવા સ્ટ્રેચરમાં સૂતાં-સૂતાં સુરત જાત.”

* * *

ફાન્સના મ્યુઝિયમમાં બકોર પટેલની પ્રતિમાની વાયકા ક્યાંથી આવી હશે, તેનો અંદાજ વિનોદભાઈએ કરેલા ઉલ્લેખમાંથી મળે છે. ફ્રેન્ચ મેંગેઝિન જતે દિવસે ફ્રેન્ચ મ્યુઝિયમ બન્યું હશે, એવું ધારી શકાય. કારણ કે હરિપ્રસાદ વ્યાસના અમેરિકામાં વસતા પરિવારને પણ આવી કોઈ પ્રતિમા ફાન્સના મ્યુઝિયમમાં મુકાઈ હોય એવું જાણમાં નથી. લુવ્રમાં તો નહીં જ. હરિપ્રસાદ વ્યાસના અમેરિકાસ્થિત પુત્ર દિલીપભાઈ વ્યાસે આ લેખ નિમિત્તે થયેલી વાતચીતમાં યાદ કર્યું કે હાલ અમેરિકામાં વસતા તેમના વડોદરાસ્થિત સંબંધી પ્રો. ભરતભાઈ ભટ્ટને બકોર પટેલની ત્રણ ફીટ ઊંચી પ્રતિમા યાદ છે. ભરતભાઈની સ્મૃતિ પ્રમાણે, આ પ્રતિમા ‘શારદા’ સામયિકના પ્રકાશક ગોકુળદાસ રાયચુરાની દુકાને મુકાયેલી હતી, જે ભરતભાઈ અને તેમના મિત્ર (રિઝર્વ બેન્કના ભૂતપૂર્વ ગવર્નર આઈ. જી. પટેલના નાના ભાઈ) ધનુભાઈ બહુ ડોંશથી જોવા જતા હતા.

બકોર પટેલની પ્રતિમા વિશેનું એક સ્મરણ બાળસાહિત્યકાર હરીશ નાયકનું છે, જે ‘ગાંડીવ’ પ્રકાશનના માલિક નટવરલાલ માળવીના પુત્ર વનરાજ માળવીના મિત્ર હતા. તેમણે લખ્યું છે, “ગાંડીવ કાર્યાલય (સુરતના) હવાડિયા ચકલામાં હતું અને ‘ગાંડીવ’ની દુકાન ગાંધીરોડ, લાલ ગેટ પર હતી. ત્યાં કાચના કબાટમાં નારદમુનિની જેમ હાથમાં તંબૂરો લઈ ઊભેલા બકોર પટેલને નિહાળવા અમે અને બધા જ વિદ્યાર્થીમિત્રો ઊભા રહી જતા. એ શિલ્પ, એ મૂર્તિ કોઈ યોગ્ય જગ્યાએ સ્થાપિત થશે તો બાળસાહિત્ય ક્ષેત્રે સુંદર કામ થયું લેખાશે.”

* * *

આટલું વાંચ્યા પછી હરિપ્રસાદ વ્યાસનું ચરિત્ર અજાણ્યું જ રહે છે. જે ગુજરાતી બાળસાહિત્યમાં જીવરામ જોષીના ભવ્ય અપવાદને બાદ કરતાં એકાદ યાદગાર પાત્રની સમસ્યા હોય, ત્યાં બકોર પટેલ, હાથીશંકર ધમધમિયા, ભેજાબાજ ભગાભાઈ, લંબોદર શર્મા, ગુંદરસુંદર અને આવાં બીજાં પણ પાત્રો આપનાર સર્જક કેવા હતા? એ કેવી રીતે જીવ્યા? તેમનાં જીવનમૂલ્યો કેવાં હતાં? ઘરમાં તેમનાં બાળકોને પિતાનાં અન્ય સર્જનો સાથે કેવા સંબંધ હતા? તેમની ધાર્મિકતા, લેખક તરીકેનું આત્મભાન, આર્થિક સ્થિતિ, વ્યવસાય.... કેટકેટલી જિજ્ઞાસા થાય હરિપ્રસાદ વ્યાસ વિશે. પણ તેના જવાબ ક્યાંથી મેળવવા? ૧૩ જુલાઈ, ૧૯૮૦ના રોજ ૭૧ વર્ષની વયે તેમણે વિદાય લીધી. એ સાથે જ ઘણા નહીં પુછાયેલા સવાલના જવાબ લુપ્ત થયા હતા. પરંતુ તેમના અમેરિકાસ્થિત પુત્ર દિલીપભાઈ વ્યાસ સાથે સંપર્ક થયા પછી અને તેમનો તથા અન્ય કુટુંબીઓનો જીવંત-સહકારપૂર્ણ અભિગમ અનુભવ્યા પછી, હરિપ્રસાદ વ્યાસની ગેરહાજરીમાં મેળવી શકાય એટલી અંગત માહિતી મળવાની આશા જાગી અને ઠીક ઠીક હદે સંતોષાઈ પણ ખરી.

* * *

દિલીપભાઈના સંગ્રહમાંથી ‘હસાહસ’ માસિકનો હરિપ્રસાદ વ્યાસ વિશેષાંક મળ્યો, ત્યારે તેના તંત્રી ‘છોટમ’વિશે માન થયું. જ્યોતીન્દ્ર દવે વિશેના સંશોધનને કારણે મહેન્દ્ર પી. ઠક્કર ‘છોટમ’નો પરિચય હતો. તે સન્માન સમારંભો યોજતા અને તેમાં શાકભાજીના હારથી સ્વાગત કરવા માટે નામીયા ગણાતા હતા. તેમની કક્ષા વિશે પણ જાણકારોનો અભિપ્રાય ઊંચો નહીં. પરંતુ સાહિત્યની ચિંતા અને વાતો કરનારાને જે ન સૂઝ્યું, તે ‘છોટમ’ની પહેલથી શક્ય બન્યું. તેમણે પ્રગટ કરેલા ‘હસાહસ’ના વિશેષાંક (જુલાઈ, ૧૯૭૫) માં હરિપ્રસાદ વ્યાસનો એકમાત્ર ઉપલબ્ધ ઇન્ટરવ્યુ મળે છે. તેમાંથી જાણવા મળે છે કે હરિપ્રસાદનો જન્મ મોસાળ બોડકા (તા. મીયાગામ-કરજણ)માં. (એ જ અંકમાં દલસુખ શાહે આપેલા પરિચયમાંથી જાણવા મળે છે કે હરિપ્રસાદનું વતન માતર,

તા. ખેડા હતું.) હરિપ્રસાદ મણિરાય વ્યાસના મોટા ભાઈ ભાનુપ્રસાદ 'મુંબઈ ગુજરાતી' સાપ્તાહિકના તંત્રી હતા. તેમણે કેટલાંક પુસ્તક પણ પ્રગટ કર્યાં હતાં. એ રીતે હરિપ્રસાદમાં વાચનલેખનના સંસ્કાર પડ્યા.

ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસની નોંધ પ્રમાણે, ૧૯૨૫માં તે ઝેનિથ લાઈફ એન્ડ જનરલ ઇન્સ્યુરન્સ કંપનીમાં જોડાયા. તે અમદાવાદમાં રહેતા હતા, પણ સુરતના પ્રખ્યાત ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર અને તેના 'ગાંડીવ' માસિક માટે લખતા હોવાથી ઘણાને એવી છાપ પડતી હતી કે તે સુરતના છે. સુરતનું અખબાર 'પ્રતાપ' કાલિદાસ શેલતને હસ્તક હતું ત્યારે તેમણે હરિપ્રસાદને હાસ્યલેખન માટે આમંત્રણ આપ્યું. એટલે તેમણે સુરતના અખબારમાં 'વિનોદી' ઉપનામથી 'વિનોદવાટિકા' નામે કોલમ શરૂ કરી, જેમાં મંદુભાઈ અને પેણુભાઈનાં પાત્રોના સંવાદ સુરતી બોલીમાં રજૂ કર્યાં.

બકોર પટેલની વાર્તાઓ તેમણે ક્યારથી લખવા માંડી તેનાં પણ જુદાં જુદાં વર્ષ મળે છે. બાળસાહિત્યના ઇતિહાસમાં એ વર્ષ ૧૯૩૬નું છે, તો ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસમાં ૧૯૩૪નું વર્ષ નોંધાયું છે. 'હોટમ'ને આપેલા ઇન્ટરવ્યુમાં હરિપ્રસાદ વ્યાસે પોતે કહ્યું છે કે તેમણે "છોક ૧૯૩૨થી ગાંડીવમાં લખવાનું શરૂ કર્યું હતું અને તે પછીના દરેક અંકમાં મહિને મહિને એક વાર્તા આવતી."

બકોર પટેલ સહિતનાં તેમનાં બાળસાહિત્યનાં પાત્રો એટલાં પ્રતાપી અને પ્રભાવી બની ગયાં કે તેમના ઝળહળાટમાં સર્જકનાં બીજાં મહત્ત્વનાં પ્રદાન ગૌણ બની ગયાં અને વિસરાઈ ગયાં. સુરતના 'ગુજરાતમિત્ર'માં તેમણે ૨-૨-૧૯૪૧થી શરૂ કરીને ૯-૯-૧૯૭૯ સુધી, લગભગ ૩૮ વર્ષ લાગલગાટ હાસ્યકટાક્ષની કોલમ 'પરિભ્રમણ' લખી. મોટેરાંઓ માટેના હાસ્યલેખોના તેમના ઘણા સંગ્રહ થયા. તેમાંથી હરિપ્રસાદે ઇન્ટરવ્યુમાં આપેલાં કેટલાંક નામ: હાસ્યવસંત, હાસ્યકલાપ, પોથીમાંનાં રીંગણાં, રમૂજ વાતો, ચોર્યાસીનું ચક્કર, હાસ્યઝરણાં, હાસ્યકિલ્લો, હાસ્યકુવારો.... તેમના પહેલા પુસ્તક 'હાસ્યઝરણાં'ની પ્રસ્તાવના તેમના પ્રિય હાસ્યલેખક જ્યોતીન્દ્ર દવેએ લખી હતી. તેમણે પ્રસાદ ઉપરાંત હરિન વેદ, અરૂણ, વિનોદી જેવાં ઉપનામે લખ્યું. 'પેસી પંકચરવાળા'ના નામે તે પારસી બોલીમાં 'ગપસપ'માં લખતા હતા. 'હસાહસ'ના એ જ અંકમાં ગુજરાતમિત્રના તંત્રીએ હરિપ્રસાદ વ્યાસનાં 'વિનોદી' ઉપરાંત બીજાં કેટલાંક ઉપનામ આપ્યાં છે: 'સુરતીલાલા', 'રમૂજ'.

આટલું તો હાસ્યમાં. એ સિવાય 'સંદેશ'માં 'નારીકુંજ' અને 'ત્રિવેણી' નામે આખાં પાનાના નારીવિભાગ આવતા હતા, એ તેમણે છ-સાત વર્ષ સંભાળ્યા. લક્ષ્મીબહેન ડોસાણીના તંત્રીપદે અમદાવાદથી પ્રગટ થતા 'સમાજજીવન' અને મુનિકુમાર પાઠકના તંત્રીપદે પ્રગટ થતા માસિક 'સમાજ'માં તે નિયમિત લખતા હતા. 'મહિલાજગત' માસિકનું તેમણે છ-સાત વર્ષ સુધી સંપાદન કર્યું હોવાનું પણ ઇન્ટરવ્યુમાં કહ્યું હતું. સામાજિક પ્રશ્નોને

ચર્ચતી વાર્તાઓ, નાટકો અને પ્રતિકાવ્યો પણ તેમણે લખ્યાં. પરંતુ ગુજરાત વિદ્યાપીઠના પુસ્તકાલય જેવા, પુસ્તકોનો મોટો ખજાનો ધરાવતા સંગ્રહમાં પણ હરિપ્રસાદ વ્યાસના હાસ્યલેખોનું એકેય પુસ્તક નથી અને ‘ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ’માં નોંધાયું છે, “હરિપ્રસાદ વ્યાસે મોટે ભાગે બાળકો માટે જ સાહિત્યસર્જન કર્યું.”

* * *

વિનોદ ભટ્ટે લખ્યું છે, “મને નવાસવા લેખકને તેમની ઘણી હૂંફ હતી. તેમને ઘણી વાર મળવાનું બનતું, પણ પોતાના વિશે પ્રશંસાનો એક શબ્દ પણ બોલતાં મેં તેમને ક્યારેય સાંભળ્યા નથી. હા, મારી રજેરજ ખબર રાખતા. ક્યારેક કોઈ લેખ ગમી ગયો હોય કે મને ઇનામ મળ્યાનું જાણે એટલે પત્રથી તેમનો આનંદ મારા સુધી પહોંચાડે. મારાં ભાઈભાંડુનાં લગ્નમાં હાજરીય પુરાવે ને દર બેસતા વર્ષે તેમના આશીર્વાદ લેવા પણ હું જતો. તેમની આંખમાંથી સ્નેહ નીતરતો દેખાતો.”

“પરંતુ હરિપ્રસાદભાઈને પહેલેથી જ લેખક તરીકે છવાઈ જવામાં કે છાકો પાડવામાં લેશમાત્ર રસ નહીં હોવાને કારણે તે સાહિત્યિક કાર્યક્રમો ને સાહિત્યસભાઓમાં જવાનું ટાળતા.”

દિલીપભાઈએ તેમને ‘સ્વમાની’ અને ‘નિરભિમાની’ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. આપમહિમાથી દૂર રહેવા માટે જાણીતા હરિપ્રસાદે આ જ ઇન્ટરવ્યુમાં બકોર પટેલસંબંધિત કોઈ ગણનાપાત્ર બનાવ અંગે પૂછતાં કહ્યું હતું, “ઠેઠ સન ૧૯૩૮માં અમદાવાદના એક ભાઈ ગાંડીવ કાર્યાલય શોધતા શોધતા સુરત પહોંચી ગયા. જઈને શ્રી માળવીને કહ્યું કે મારા બાપુને, શ્રી જેઠાલાલ જોશીને દિલગીરીનો (મેલંકોલિયાનો) રોગ છે અને મુંબઈના જાણીતા ડોક્ટર ગીલ્ડર સાહેબે તેમને બકોર પટેલના બધા ભાગ વાંચવાની ભલામણ કરી છે કે જેથી એ વાંચ્યેથી તેમની ગમગીની દૂર થઈ જઈ તબિયત સુધરે. શ્રી જેઠાલાલ જોશી તે વીલે પાર્લેવાળા પ્રખ્યાત કાર્યકર શ્રી દશરથલાલ જોશીના ભાઈ થાય.”

બકોર પટેલના પાત્રની પ્રચંડ લોકપ્રિયતાથી પ્રેરાઈને જાણીતી નાટ્યસંસ્થા આઈ.એન.ટી.એ બકોર પટેલને રંગમંચ પર ઉતાર્યા. પ્રાગજી ડોસાએ નાટ્યરૂપાંતર કર્યું. ‘છોટમે’ તેમને મુદ્દાનો સવાલ પૂછ્યો હતો કે નાટકમાં બધાં પાત્રો જુદાં જુદાં પ્રાણીઓનાં મહોરાં પહેરીને આવતાં હતાં? હરિપ્રસાદ વ્યાસનો જવાબ હતો, “ના, નાટકોમાં મોં ઉપર ભાવ તો ખાસ જરૂરી ગણાય અને મહોરાંને લીધે મોં તદ્દન ઢંકાઈ જાય. તેથી દરેક પાત્રે પોતાનું મહોરું ગળામાં લટકાવેલું, જેથી પાત્ર કોણ છે તે તદ્દન ઓળખાઈ જાય.” આ નાટકની ત્રીસેક નાઈટ થઈ હતી.

ગુજરાતી દૂરદર્શનના સુવર્ણયુગમાં જાણીતા અભિનેતા-દિગ્દર્શક નિમેષ દેસાઈએ બકોર પટેલને ટીવીના પડદે રજૂ કરવાનું વિચાર્યું હતું. તેમણે બોરીસાગરને ચાર એપિસોડ લખી આપવા કહ્યું હતું. તેમણે એ લખી પણ આપ્યા. પછી એ પ્રોજેક્ટ આગળ વધ્યો નહીં.

* * *

હરિપ્રસાદ વ્યાસનું સરનામું હતું: ૨૬૪૫, શ્રી રામજીની શેરી બહાર, ખાડિયા, અમદાવાદ-૧. પરંતુ આ તો ટપાલનું સરનામું. કેવું હતું એ ઘર? હરિપ્રસાદના અમેરિકાસ્થિત પુત્ર દિલીપભાઈએ આ લેખ માટે તેનાં સ્મરણ તાજાં કરતાં લખ્યું છે, “અમે ખાડિયામાં ભાડાના મકાનમાં, ત્રણ માળના મકાનમાં વચલે માળ રહેતા. જૂની ખાડિયાગેટથી સારંગપુર દરવાજા તરફ જવાનો જે રસ્તો છે તેમાં શ્રીરામજીની શેરી પછીનું આ ત્રીજું મકાન હતું. બે રૂમમાં એક-એક બારી રોડ ઉપર પડતી અને આગલી રૂમમાં તો બીજી બારી ચોકમાં પડતી. ઘરમાં પ્રવેશ આગલી રૂમમાંથી થાય. આગલી રૂમમાં હીંચકો અને પાટ (બેડ સાથે) હતાં. બે ખુરશી પણ હતી. પાછલી રૂમમાં રસોડું અને કબાટ, ડામચિયું, ગોદડાપાટ વગેરે. ઉપર ત્રીજા માળે રાસબિહારી દેસાઈનાં બહેન હંસાબહેન અને માતૃશ્રી જીજીબહેન રહેતાં.”

એ સમયનું અમદાવાદ પોળનું અમદાવાદ હતું. એટલે લેખકોનાં સરનામાં પોળનાં હોય એની જરાય

નવાઈ નહીં, પણ બકોર પટેલના લેખક ભાડાના ઘરમાં રહેતા એવી પહેલી જ લીટી વાંચનારાને ઠેસ લગાડે એવી છે. છેક ૧૯૭૬ સુધી તે આ ઘરમાં રહ્યા. ઘણા વખત સુધી ઘરની ફરસ લીંપણવાળી હતી. પછી ટાઇલ્સ થયા અને જીવનનાં સાવ છેલ્લાં વર્ષોમાં બહેરામપુરાની કમલા નહેરુ પાર્ક સોસાયટીના બંગલામાં ગયા. હરિપ્રસાદ વ્યાસને તેમનાં સંતાનો ‘મોટા’ કહેતાં. દિલીપભાઈના જણાવ્યા પ્રમાણે, “મોટા જુવાનીમાં અમદાવાદના બાલાહનુમાન પાસે આવેલી કાન્તિલાલ મહેતાની વીમા એજન્સીમાં નોકરી કરતા હતા. શેઠ સાથે તેમને ખૂબ સારા સંબંધ હતા. તેમના બંને દીકરાને તે ટ્યુશન પણ આપતા. આઝાદીના એકાદ દાયકા પછી સરકારે વીમા કંપનીઓનું રાષ્ટ્રીયકરણ કર્યું એટલે નોકરી જતી રહી. થોડો વખત લેખનના પુરસ્કાર પર ઘર ચલાવ્યું. પછી ફાયર ઇન્સ્યુરન્સ કંપનીમાં પાર્ટટાઈમ નોકરી મળી. આ મોટી આર્થિક કટોકટી હતી.” અને આ ગુજરાતી લેખનની-પ્રકાશનક્ષેત્રની વાસ્તવિકતા પણ હતી. બકોર પટેલની વાર્તાઓ પહેલેથી જ સુપરહિટ હતી. પરંતુ તેના લેખકને નોકરી કરવી પડતી. એટલું જ નહીં, નોકરી જતી રહે તો આર્થિક કઠણાઈ આવી પડતી. ઘરની સ્થિતિ જોઈને હરિપ્રસાદના મોટા પુત્ર કિરીટભાઈએ એસ.એસ.સી. પછી તરત ટેલિગ્રાફ કંપનીમાં નોકરી શરૂ કરી દીધી. બીજા પુત્ર દિલીપભાઈ ત્યારે હાઈસ્કૂલમાં હતા. પણ એ ઉંમરે તેમને “પ્રકાશકો-તંત્રીઓની શોષણવૃત્તિ દેખાઈ આવેલી.” એકવાર જરૂર પડી ત્યારે એડવાન્સના બદલામાં પ્રકાશકે બકોર પટેલના અડધા હક લખાવી લીધા, તેના કારણે બકોર પટેલનું પાત્ર કદી મુખ્ય ધારાના બીજા કોઈ અખબાર-સામયિકમાં આવી ન શક્યું અને હરિપ્રસાદ વ્યાસને આજીવન બેવડું આર્થિક નુકસાન ગયું હતું.

તેમની તબિયત લથડી હતી. હૃદયરોગના બે હુમલા આવ્યા. બ્લડપ્રેશર-ડાયાબિટીસ પણ હતાં. છતાં નિયમિત દવાઓ લઈને-પરેજી પાળીને તેમણે આરોગ્ય જાળવી રાખ્યું અને કામ ચાલુ રાખ્યું. એક

દિવસ દિલીપભાઈને તેમની સાથે ઓફિસે જવાનું થયું. “ઓફિસ ત્રીજા માળે હતી. મેં જોયું કે તે એક-એક પગથિયું કરીને દાદરો ચડે, વચ્ચે દોરડું પકડીને ઊભા રહીને શ્વાસ લે. તેમનું મનોબળ જોઈને હું છક થયો. પણ એ જ વખતે નક્કી કર્યું કે બને એટલી જલદી તેમની નોકરી છોડાવવી પડશે.” મોટા પુત્ર કિરીટભાઈની નોકરી શરૂ થતાં હરિપ્રસાદ નોકરી છોડી શક્યા. દીકરી દક્ષાબહેને પણ કોલેજના બીજા વર્ષમાં ચાલુ અભ્યાસે નોકરી શરૂ કરી દીધી હતી. પછી દિલીપભાઈ ગ્રેજ્યુએટ થયા. આમ, સંતાનોને કારણે ઘણો આર્થિક ટેકો થયો.

સંતાનો નાનાં હતાં ત્યારે ગુજરાતના મહાન બાળકથાલેખક આર્થિક કારણોસર વિદ્યાર્થીઓનાં ટ્યુશન પણ કરતા હતા. તેમના વિદ્યાર્થીઓમાં બાલાહનુમાન પાસે રહેતા એક શેઠ જાદવજીકાકાના પુત્રો પણ ખરા. દર દિવાળીએ હરિપ્રસાદ શેઠને મળવા જાય અને સાથે દિલીપભાઈ પણ હોય. “એક વર્ષે અમે ગયા. ત્યારે હું દસ-અગિયાર વર્ષનો હોઈશ. શેઠને ત્યાં મોટા મોટા રૂમ, સોફા, ગાલીચા પાથરેલા. અમે સોફા પર બેઠા. જાદવજીકાકાએ મને ચાર-પાંચ

પ્રશ્નો પૂછ્યા. મેં શાંતિથી તેના જવાબ આપ્યા. મારા જવાબથી કે સોફા પર આત્મવિશ્વાસપૂર્વક બેસવાને લીધે કે કેમ, એ તો ખબર નથી પણ જાદવજીકાકા પર મારી સારી છાપ પડી હશે. એટલે એ મોટાને કહે, ‘વ્યાસસાહેબ, તમે આ દિલીપને ગમે તેમ કરીને ભણાવજો અને અમેરિકા મોકલજો.’ ઘરે પાછાં જતાં મોટાએ મને કહેલું, ‘જાદવજીકાકાએ કહેલી વાત યાદ રાખજે. હું તને ભણાવીશ, પણ તારો પહેલો નંબર આવવો જોઈએ.’ મને અમેરિકા મોકલવામાં આ પ્રેરણા ઘણી કામ કરી ગઈ.”

* * *

હરિપ્રસાદ વ્યાસની લખવાની પદ્ધતિ વિશે પણ દિલીપભાઈને ઘણી સાંભરણ છે: “તે મોટે ભાગે સાંજે-રાત્રે જમ્યા પછી લખવા બેસતા અથવા સવારે વહેલા ઊઠીને લખતા. લખવા માટે હીંચકા ઉપર જ બેસતા. તેમનું મોટા ભાગનું લખાણ ખાડિયાના ઘરના લાકડાના હીંચકા પર જ થયું હતું. પાછલી ઉંમરે ગાઉટ થતાં પગથી હીંચકો નાખી શકતા નહીં. એટલે પાટ પર તકિયાને અઢેલીને લખવાનું શરૂ કર્યું હતું.”

“કોઈ પણ વાર્તા લખે અને મને વાંચવા આપે તો હું બારીમાં નીચે બેસીને વાંચી જતો. અઠવાડિયામાં લગભગ ત્રણચાર વાર વાંચવા મળતું. એ વખતે મારી ઉંમર

લંબોદર શર્મા
(શર્મા-માંકડ)

બાર-તેર વર્ષની હશે. જો હાસ્યવાર્તા હોય તો પૂછે, ‘હસવું આવે એવી છે કે નહીં?’ રહસ્યની વાત હોય તો પૂછે કે ‘હવે શું થશે એવી ઇંતેજારી થાય છે કે નહીં?’ ઘણી વાર પાત્રોના નામકરણમાં પણ અમારાં સૂચન લેતા.” દિલીપભાઈની સ્મૃતિ પ્રમાણે, મોટાની બકોર પટેલની વાર્તાઓ ‘ગાંડીવ’માં, ભોટવાશંકર ‘બાલસંદેશ’ અને ‘ફૂલછાબ’માં, કનુનો અંધારપિછોડો ‘રમકડું’માં, પરદુઃખભંજન પશાકાકા ‘બાલસંદેશ’માં અને બીજી ઘણી વાર્તાઓ ‘ચાંદામામા’માં આવતી હતી.

હરિપ્રસાદ વ્યાસના મોટા પુત્ર કિરીટભાઈનાં સંતાનો કૃષ્ણા અને દેવાંગે પણ પોળના ઘરે દાદાનાં લખાણ વાંચી આપ્યાં હતાં. તેમનાં દૈહિક સોનલ (પંચ્યા)ને પણ યાદ છે કે તે નવ-દસ વર્ષનાં હતાં અને તેમના પપ્પાની બદલી રાજકોટ થઈ, ત્યારે બંને બહેનો નિમિષા અને સોનલ મોસાળમાં રહ્યાં હતાં. ત્યારે હરિપ્રસાદ વ્યાસ તેમને પોતાનું લખાણ વાંચવા આપતાં હતાં. સોનલબહેને આ લેખ માટેનાં સંભારણાંમાં કહ્યું છે, “દાદા તેમનો લેખ પૂરો થઈ ગયા પછી અમારી પાસે વંચાવતા. છૂટા કાગળ પર અક્ષરો પાડ્યા હોય ને કાગળ પાટિયામાં ભરાવ્યા હોય. એ પાટિયું અમને આપે. એમના અક્ષર ઉકેલવાનું અમને બહુ અઘરું લાગતું હતું. એ વખતે અમને એ લખાણના મૂલ્યનો ખ્યાલ અંદાજ પણ ન

હાથીશંકર ધમધમીઆ

ભગાભાઈ

હતો.” નિમિષાબહેન ઉતાવળે વાર્તા વાંચી જાય ત્યારે હરિપ્રસાદ વ્યાસ તેમને રેડિયો પર સુહાગ દીવાનની રજૂઆત સંભળાવતા અને કહેતા કે તેમની જેમ સ્પષ્ટ રીતે બોલવું જોઈએ. છેલ્લાં વર્ષોમાં લખવાની તકલીફ પડવા લાગી ત્યારે હરિપ્રસાદ બોલે અને તેમનાં મોટાં પુત્રવધૂ (કિરીટભાઈનાં પત્ની) ઉષાબહેન લખે, એવી રીતે પણ સાહિત્ય સર્જાતું રહ્યું.

હાસ્યકટાક્ષલેખ, હાસ્યકથા, પ્રતિકાવ્યો, રહસ્યવાર્તા, નાટક, ભવાઈ, નારીલેખો--આવાં અનેકવિધ ક્ષેત્રોમાં અઢળક લખનાર હરિપ્રસાદ વ્યાસ વાચનપ્રેમી હતા અને એ સંસ્કાર બાળકોમાં પણ આવ્યા. “ઘરે બધાં અખબાર આવતાં. ખાડિયા ચારરસ્તા પાસે રમેશભાઈની દુકાનમાંથી તે ભાડે મેગેઝિન-બુક્સ વાંચવા લાવતા હતા. દર રવિવારે એલિસબ્રીજ પાસે ભરાતા ગુજરી બજારમાં મહિને એકાદ વાર તો જઈએ જ. રવિવારે ખાડિયાથી બસમાં બેસીને ભદ્ર ઊતરવાનું. ત્યાંથી ચાલતા ગુજરીમાં જઈએ અને જૂનાં પુસ્તકો-મેગેઝિન લઈ આવીએ. મારા મોટા ભાઈ પણ નવાં નવાં મેગેઝિન લઈ આવતા. ખુશવંતસિંઘના તંત્રીપદ હેઠળનું ‘ધ ઇલસ્ટ્રેટેડ વિકલી ઓફ ઇન્ડિયા’ અને બાબુરાવ પટેલનું ‘મધર ઇન્ડિયા’ મોટાનાં પ્રિય મેગેઝિન હતાં. ૧૯૬૪માં હું કોલેજમાં આવ્યો ત્યારે પેરી મેસન સિરીઝનાં પુસ્તકો તેમણે વાંચવા માંડ્યાં અને તેમની સાથે હું પણ વાંચતો. અર્લ સ્ટેન્લી ગાર્ડનરલિખિત આ કથાઓમાં બાહોશ વકીલ પેરી મેસન કોર્ટમાં જે દલીલો અને કોસ એક્ઝામિનેશન કરે, તેની હું અને મોટા ઘણી વાર ચર્ચા કરતા હતા. ૧૯૭૮માં મોટા અમેરિકા આવ્યા ત્યારે ટીવી પર પેરી મેસનની સિરીયલ ચાલતી હતી. એ જોઈને તે ખૂબ ખુશ થયા હતા.

વાચન ઉપરાંત ગીતસંગીત અને ગઝલમુશાયરાનો પણ તેમને શોખ હતો. રેડિયો પર બીનાકા ગીતમાલા અને વિવિધભારતી પર આવતા કાર્યક્રમો સાંભળતા. રવિવારે ઘણી વાર ચંદ્ર પરમાર ઘરે આવતા અને નવી નવી ગઝલો સંભળાવતા. ‘ચક્રમ’ના તંત્રી ગોલીબારને ત્યાં મુશાયરામાં પણ ગયા હતા.” દિલીપભાઈને યાદ

છે કે પહેલી શ્રી-ડી ફિલ્મ આવી ત્યારે મોટા બધાંને એ ફિલ્મ જોવા લઈ ગયા હતા.

અમદાવાદ આકાશવાણીનાં સ્ટેશન ડાયરેક્ટર વસુબહેન ભટ્ટે હરિપ્રસાદ વ્યાસને બાળનાટક લખવા અને બાળકો સાથે રેડિયો પર ભજવવા આગ્રહ કર્યો. તેમના આગ્રહને વશ થઈને હરિપ્રસાદે બાળનાટક લખ્યું. એટલું જ નહીં, પોતાનાં ત્રણ સંતાન (કિરીટ, દિલીપ, દક્ષા) અને પાડોશી ડૉ. ઇન્દ્રવદન વ્યાસનાં ત્રણ બાળકો સાથે આકાશવાણીના સ્ટુડિયોમાં ભજવ્યું પણ ખરું.

* * *

હરિપ્રસાદ વ્યાસનાં કેટલાંક પ્રખ્યાત પાત્રો અને તેમની પાછળની પ્રેરણા વિશેની કેટલીક વિગતો દિલીપભાઈને યાદ છે: “અમારા એક સંબંધી હતા. તેમનું નામ મોતીજી. ઈંગણા અને એકદમ ગોળમટોળ દેખાય. એટલા જ હસમુખા. ખુરશીમાં આખા બેસી ન શકે એટલે જાતે જ કહે, ‘મારા માટે તમારે મોટી ખુરશી લાવવી પડશે.’ દિવાળીમાં આવે ત્યારે સૌથી પહેલાં મગસની લાડુડી જ ખાય. તેમની પરથી મોટાના ભોટવાશંકરનું પાત્ર સૂઝ્યું. એ પાત્ર ઘણાં વર્ષ સુધી ચાલ્યું.”

બીજા એક પાડોશી અત્યંત ભલા સ્વભાવના. દરેક વાતમાં ‘લાવો, હું કરી આપું’ કહીને કામ હાથમાં લે. એમાં ઘણી વાર કામ આવડતું ન હોય, તોપણ સ્વભાવના લીધે એ કામ કરવા જાય અને છબરડા વાળે. આવું વારંવાર બનતું. તેમના પરથી મોટાએ પરદુઃખભંજન પશાકાકાનું લોકપ્રિય પાત્ર રચ્યું અને તેના ઘણા પ્રસંગ અમારા એ પાડોશીના બનાવો પરથી લખાયા.

એક પાડોશી બહેન અમારાં માતૃશ્રીની ઉંમરનાં હતાં. એ રોજ ભૂમ પાડીને પૂછે, ‘હંસાબહેન, કેટલે આવ્યું કામ?’ બેન બહુ ભોળી. એ દરરોજ પ્રેમથી જવાબ આપે--અને પછી પેલાં બહેન ઘરમાં આવીને ગામપંચાત શરૂ કરે. મને યાદ છે ત્યાં સુધી, બકોર પટેલની વાર્તાઓમાં આવતું ખુશાલ ડોશીનું પાત્ર આ પાડોશી પરથી રચાયું હતું.

મોટાએ એક વાર્તા લખી હતી, ‘તોય ભૂખ્યો ને ભૂખ્યો’. અત્યારે આખી વાર્તા યાદ નથી, પણ તેમાં એક છોકરો ખાધા જ કરે. પછી એને પેટની તકલીફ થાય. પણ ખાતી વખતે પીરસનારને ગભરાવે એટલું ખાય. અમારા સગામાં એક છોકરો ખરેખર એવો હતો. એ જમવા આવે ત્યારે બેનને રોટલીનો લોટ ડબલ બાંધવો પડે. તેની પરથી મોટાએ વાર્તા લખેલી અને ચોક્કસ યાદ નથી, પણ કદાચ એ જ વાર્તા માટે મોટાને એશિયાની ચિલ્ડ્રન લિટરેચર સોસાયટીની સ્પર્ધામાં શ્રેષ્ઠ વાર્તાનું ઇનામ મળ્યું હતું.

સારંગપુરમાં રણછોડજીનું મંદિર છે. ત્યાં દર્શન કરવા આવતા ઘણા સંબંધીઓ માટે અમારું ઘર રસ્તામાં જ આવે. એટલે જે આવે તે બધા દાદરો ચડી જાય. બેન (મારાં મમ્મી)નો અન્નપૂર્ણા જેવો સ્વભાવ. જે આવે તેને ચા-નાસ્તા વિના જવા ન દે. ઘણી વાર એવું બને કે મોટા લેખ કે વાર્તા લખતા હોય અને મહેમાનને કારણે ડિસ્ટર્બ થઈ જાય- વાર્તા લખવાની લિન્ક તૂટી જાય. મોટા હાઈ બ્લેડ પ્રેશરને કારણે સૂઈ ગયા હોય ને આ લોકો આવે એટલે ડિસ્ટર્બ થાય. એ મને ન ગમે. પણ મોટા આ જ મુલાકાતીઓમાંથી લખવાનો કંઈ ને કંઈ મુદ્દો શોધી કાઢે. એક વાર કોઈ બોલી ગયું, ‘એવુંય મન થઈ જાય કે બહાર તાળું મારી દઈએ, તો મુલાકાતીઓથી થોડા કલાક આરામ મળે.’ તેની પરથી મોટાએ બકોર પટેલની એક વાર્તા લખી કે બકોર પટેલ મહેમાનોથી કંટાળ્યા. એટલે તેમણે આગળના બારણે તાળું માર્યું અને પાછલે બારણેથી ઘરમાં જતા રહ્યા. પછી ભૂખ

હરિપ્રસાદ-અનસુયાબહેન

લાગી. એટલે ધાબે જઈને રસોઈ કરવા લાગ્યા. તેનો ધુમાડો થયો. પાડોશીઓને થયું કે આગળ તો તાળું છે-બકોર પટેલ ઘરમાં નથી ને આગ લાગી લાગે છે. એટલે તેમણે બંબાવાળાને બોલાવ્યા ને પછી જે ધમાચકડી થઈ છે...”

હરિપ્રસાદ વ્યાસનાં દૌહત્રી સોનલ પંડ્યાએ યાદ કર્યું છે કે, “એકવાર અમે બધાં લગ્નમાં ગયાં ત્યારે મારાં મામી (કિરીટભાઈનાં પત્ની ઉષાબહેન) ઘરની ચાવી ભૂલી ગયાં. તેની પરથી દાદાએ હાથીશંકર ધમધમીઆની આવી એક વાર્તા બનાવી હતી.”

***

દિલીપભાઈના વર્ણન પરથી જણાય છે કે હરિપ્રસાદ વ્યાસનો સ્વભાવ સરળ, સ્થિર અને ચિંતનશીલ હતો. “માણસ પોતાની દૃષ્ટિ છોડીને બીજાની દૃષ્ટિએ જુએ તો અડધું જગત શાંત થઈ જાય.” એવા ધૂમકેતુના અવતરણની તેમણે વિદ્યાર્થી દિલીપભાઈને એવી રીતે સમજૂતી આપી હતી કે તેના આધારે દિલીપભાઈએ લખેલો નિબંધ વાંચીને તેમના ગુજરાતીના શિક્ષક નિરંજનભાઈ ઠક્કર ચકિત થઈ ગયા હતા. તેમણે પૂછ્યું, “આટલો સરસ વિચાર તને કેવી રીતે આવ્યો?” દિલીપભાઈનો જવાબ હતો, “મારા મોટા આ જ રીતે જીવન જીવે છે અને તેથી જ આટલાં બધાં પાત્રો રચી શકે છે. તેમના સમજાવ્યા પછી જ મેં આ નિબંધ લખ્યો છે.”

બકોર પટેલ-હાથીશંકર ધમધમીઆ-ભગાભાઈ જેવાં પાત્રોના આ સર્જક સામાન્ય વ્યવહારમાં શાંત અને ધીરગંભીર હતા. પૌત્ર દેવાંગ વ્યાસે યાદ કર્યું છે કે ઘરમાં તે બધાંને નામથી બોલાવતા - સિવાય કે તેમનાં પત્ની. તેમનું ધ્યાન ખેંચવા માટે એ ફક્ત ખોંખારો ખાતા હતા. અનસુયાબહેન સાથે હરિપ્રસાદ વ્યાસનું લગ્ન ૨૬ મે, ૧૯૩૪ના રોજ, ભરુચ નજીક ઝાડેશ્વરમાં થયું. હરિપ્રસાદ વ્યાસનું આ બીજું લગ્ન હતું. ત્યાર પહેલાં સુધાબહેન સાથેનાં પહેલાં લગ્નથી તેમને બે સંતાનો રાજેન્દ્ર અને ઉષા થયાં. તેમાંથી ઉષાના જન્મ સમયે સુધાબહેનનું અવસાન થયું. ત્યાર પછી હરિપ્રસાદે ફરી સંસાર માંડ્યો. ઘરની

કઠણ આર્થિક સ્થિતિ છતાં હરિપ્રસાદ-અનસુયાબહેનનું દાંપત્યજીવન પ્રસન્ન હતું. ઘરમાં હરિપ્રસાદની બીમારી અને ઘરમાં સાથે જ રહેતાં હરિપ્રસાદનાં બાળવિધવા બહેન મંજુલાબહેનની સારસંભાળની જવાબદારી અનસુયાબહેને સહજતાથી ઉપાડી લીધી. હરિપ્રસાદ વહેલી સવારે લેખ લખવા ઊઠે ત્યારે અનસુયાબહેન ચાના પ્યાલા સાથે હાજર જ હોય. તેમણે અને હરિપ્રસાદે ભેગા મળીને આર્થિક મુશ્કેલીઓને છતી કર્યા વિના, મહેમાનો માટે ઘરનાં બારણાં હંમેશાં ખુલ્લાં રહે એવી રીતે, સંસાર ચલાવ્યો.

હરિપ્રસાદ-અનસુયાબહેન અમેરિકામાં

‘મોટા’ની પ્રકૃતિની લાક્ષણિકતા યાદ કરતાં દિલીપભાઈ કહે છે, “એમની સાથે વાત કરનારને ખબર ન પડે કે તે હાસ્યલેખક છે. ઘરમાં અમે બધાં પ્રસંગો યાદ કરીને હસીએ, પણ એકંદરે એ ગંભીર હતા. તેમની બીજી ખાસિયત એ હતી કે પોતાની સમસ્યાઓ વિશે ઘરમાં અમને કહે જ નહીં. હું ગ્રેજ્યુએટ થયો ત્યાં સુધી તેમણે ઘર શી રીતે ચલાવ્યું, તેનો મને ખ્યાલ જ નથી. કોણે કેટલો પુરસ્કાર આપ્યો તેની પણ ખબર પડવા ન દે. મારા માટે તેમનું એક જ ધ્યેય હતું: “તું સારું ભણ, બાકી બધું હું સંભાળી દઈશ.”

સ્વભાવે તે હકારાત્મક. કોઈને ઉતારી ન પાડે. દિલીપભાઈએ યાદ કર્યું છે કે “મોટાના એક મિત્ર લેખક હતા. તેમના મોટા ભાગના લેખ મેગેઝિન-પૂર્તિમાંથી સાભાર પરત જ થાય. તેમને મોટા માટે થોડો દ્વેષ પણ પેદા થાય. પોતે નાગર અને મોટા બ્રાહ્મણ, એ પણ નડે. એટલે મોટાને ચોખ્ખું કહે, ‘આ પ્રકાશકો પક્ષપાત કરીને તમારું છાપે છે અને મારું પાછું મોકલે છે.’ તો પણ નવા લેખ લખે એટલે મોટાને વાંચવા મોકલી આપે અને મોટા સમય કાઢીને તેમાં સુધારાવધારા-સૂચનો પણ કરે.” તેમની અહિંસક-નિર્દોષ, અને બકોર પટેલની વાર્તામાં હોઈ શકે એવી, રમૂજનો દાખલો આપતાં દિલીપભાઈએ

કહ્યું, “અમારા એક સંબંધી કાકા, ઉંમરમાં લગભગ મોટા જેટલા. એ મળવા આવે એવા હીંચકે બેસી જાય. એટલે મોટાને પાટ પર બેસવું પડે. અડધો-પોણો કલાક વાતો ચાલે. પછી કાકાને ઊંઘ આવી જાય. એટલે એ વાતો કરતાં કરતાં આડા પડે ને થોડી વારમાં તેમનાં નસકોરાં બોલવા લાગે. પાછા થોડી વારમાં જાગે એટલે જાણે કશું બન્યું ન હોય તેમ વાતો કરવા લાગે. સવારે દસ વાગ્યે આવ્યા હોય કે સાંજે પાંચ વાગ્યે, કોઈ પણ સમયે આવું થાય. એક દિવસ મોટાથી રહેવાયું નહીં. એટલે તેમણે મારાં બહેન દક્ષાબહેનને કહ્યું, એક ફૂટપટ્ટી લઈ આવ અને હીંચકાના ટેકાના ભાગમાં ત્રણે બાજુ રહેલા લાકડાના દાંડયા પર ફેરવ.’ આમ કરવાથી ખટ ખટ ખટ અવાજ થયો એટલે કાકા જાગી ગયા અને શરમાયા.

હરિપ્રસાદ વ્યાસની સમદષ્ટિ પરિચિતો-સ્નેહીઓમાં જાણીતી. ૧૯૭૯માં તે અમેરિકા ગયા ત્યારે ત્યાં રહેતા સંબંધીમાં બે ભાઈઓ વચ્ચે મિલકત અંગે મતભેદ થયેલો. “બંને ભાઈઓ અલગથી આવીને મોટાને મળી ગયા અને સામો પક્ષ અન્યાય કરે છે, એવી રજૂઆત કરી. તેમણે બંનેને શાંતિથી સાંભળ્યા પછી કહ્યું કે ‘હવે તમે બંને જણ સાથે આવો અને આપણે ઉકેલ લાવીએ.’ બીજા શનિવારે બંને કુટુંબોને

અમારે ઘેર બોલાવ્યાં, જમાડ્યાં અને ભાઈઓને એટલી સરસ, તાર્કિક રીતે સમજાવ્યા કે બંને જણ વચ્ચે રાજીખુશીથી સમાધાન થઈ ગયું. આજે પણ એ લોકો મોટાને યાદ કરે છે.”

જન્મે બ્રાહ્મણ હોવા છતાં તેમને કર્મકાંડ પ્રત્યે ભારે અણગમો હતો. પૂજાપાઠ કરીને દક્ષિણા લેવી અને લોકોને ભ્રમમાં નાખવા એની તેમને બહુ ચીડ હતી. તેમની ભાવના હતી કે પુરુષાર્થ કરો અને કમાવ. અંધશ્રદ્ધાના પણ વિરોધી હતા. દિલીપભાઈએ લખ્યું છે, “અમારાં પાડોશી કાકી જ્યોતિષ-દોરાધાગામાં બહુ માને. તેમના ઘરે કોઈ મોટા જોશી મહારાજ આવ્યા હશે. એ બહેન (મમ્મી)ને બોલાવવા આવ્યાં, ત્યારે મોટાએ એમને ન જવા દીધાં. કહે, આ બધી અંધશ્રદ્ધા છે. ભગવાન કરે તે બરાબર જ કરે છે.”

***

છેલ્લાં વર્ષોમાં અમદાવાદમાં તેમની આંખો ખૂબ નબળી પડી ગઈ હતી. લખવા બેસે તો લીટી સીધી ઊતરતી ન હતી. એટલે એક વાર તે લખી નાખે. પછી ઘરમાંથી કોઈ પાસે ફરી લખાવે. ઘણી વાર

તે સીધું લખાવતા હતા. (ડિક્ટેટ કરાવતા હતા.) દિલીપભાઈ કહે છે, “એમને લખવાનું મળે એટલે ભગવાન મળ્યા. એમના વિચારો-અંતરની વાત સરસ રીતે વ્યક્ત કરી શકવાનો તેમને ખૂબ જ આનંદ હતો. તેમના માટે લેખન એ જ જીવન હતું.”

બકોર પટેલના પ્રકાશક સુભગભાઈ માળવીએ સુરતમાં અમારી મુલાકાત દરમિયાન કહ્યું હતું કે બકોર પટેલશ્રેણીનાં છેલ્લાં કેટલાંક પુસ્તક તેમણે લખ્યાં હતાં અને એ વખતે હરિપ્રસાદ વ્યાસ હયાત હતા. સુભગભાઈના કહેવા પ્રમાણે, ‘તારો ખર્ચો’ એ વાર્તા તેમણે લખીને બીમારીગ્રસ્ત હરિપ્રસાદને મોકલી. તેમણે એમાં સુધારાવધારા કરી આપ્યા. ત્યાર પછી સુભગભાઈએ (હરિપ્રસાદના નામે) બીજી વાર્તાઓ લખી અને છેલ્લા ત્રણ સંગ્રહ ‘આડે લાકડે!’, ‘આંધળે બહેરું!’ અને ‘ત્રણ ત્રેખડ!’ આ રીતે થયા. હરિપ્રસાદ વ્યાસની બિનહયાતિમાં આ દાવાની ખરાઈ અઘરી છે. પરંતુ એ હકીકત છે કે બકોર પટેલનાં પુસ્તકોના પાછળના પૂંઠા પર આવતી સંપૂર્ણ યાદીમાં જૂની આવૃત્તિમાં આ ત્રણે પુસ્તકો જોવા મળતાં નથી, જ્યાર બકોર પટેલની નવી (પ્રકાશનવર્ષ વગરની) આવૃત્તિમાં આ ત્રણ ટાઈટલ ઉમેરાયેલાં છે. સુભગભાઈના જણાવ્યા પ્રમાણે, હરિપ્રસાદે આ પ્રકારની પરવાનગી આપી હોવા પાછળનું કારણ તેમની બિમારીનું જ હતું.

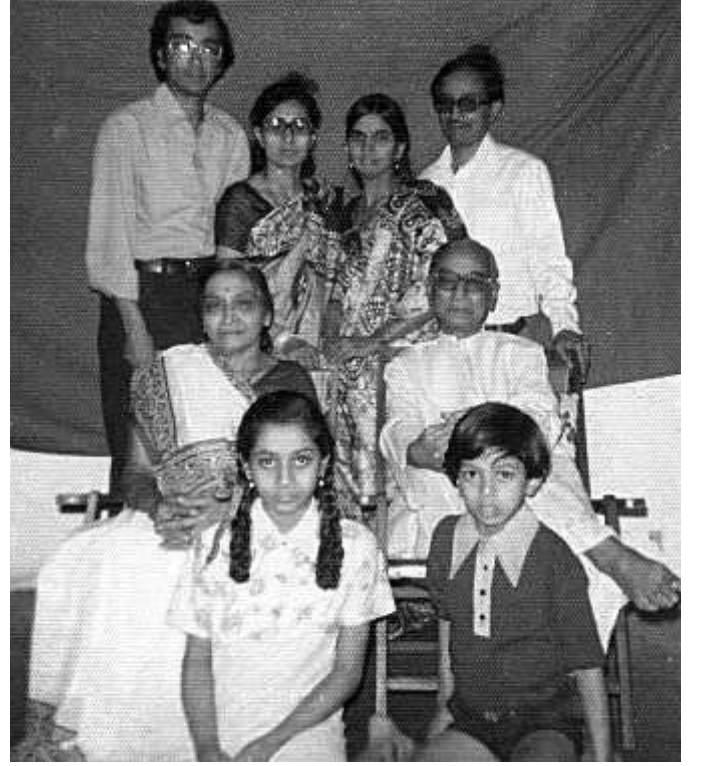
૧૯૭૧માં દિલીપભાઈ અમેરિકા પહોંચ્યા. બીજા વર્ષે હરિપ્રસાદ વ્યાસને હાર્ટ એટેક આવ્યો. એટલે દિલીપભાઈ એક મહિનાની રજા લઈને અમદાવાદ આવ્યા અને તેમને અમેરિકા આવવા માનસિક રીતે તૈયાર કર્યા. દિલીપભાઈએ ‘મોટા’ને કહ્યું કે ૧૯૭૬માં તે અમેરિકાના નાગરિક થઈ જાય, ત્યાર પછી તેમને પણ વિસા મળી શકશે. “હું આવી ગયો એટલે તેમની તબિયતમાં સુધારો જોવા મળ્યો. સારંગપુર દરવાજા બહાર માધુબાગ પાસે મેં મોટા અને બેનના ફોટા યાદગીરી તરીકે પાડ્યા (પાશિકા કેમેરાથી). તેમનું મનોબળ એવું હતું કે દીકરો મને અમેરિકા લઈ જશે, એ વિચારે

તેમણે તબિયત ટકાવી રાખી. ૧૯૭૯માં હું ભારત જઈને બંને જણને લઈ આવ્યો. વિમાન મુસાફરી દરમિયાન વચ્ચે એક રાત અમે લંડન મારા સસરાને ત્યાં રોકાયા. તેમની આગતાસ્વાગતાથી મોટાને ખૂબ સંતોષ થયો. સાન ફ્રાન્સિસ્કોના ઍરપોર્ટ પર અમને લેવા માટે મારાં પત્ની વર્ષા અને બે વર્ષની દીકરી શેફાલી આવ્યાં હતાં. ૫૦ માઈલના ડ્રાઈવમાં મોટાએ વર્ષાને કહ્યું હતું કે ‘આ તો કાશ્મીર જેવું રળિયામણું છે.’ સિલિકોન વેલીમાં ત્રણે બાજુ પર્વતોની હારમાળા છે. ત્યારે સાન હોઝેનું સરેરાશ તાપમાન ૨૧-૨૨ અંશ સેલ્શિયસ રહેતું.

સાન હોઝે આવ્યા પછી તેમને હું હાર્ટ સ્પેશ્યાલિસ્ટ પાસે લઈ ગયો. ડૉક્ટરે વિગતવાર તપાસ કરીને કહ્યું કે હૃદય પહોળું થયું છે. માટે બહુ શ્રમ ન કરવો. તે ઘરમાં હરીફરી શકતા હતા. સવારના તડકામાં બેંકયાર્ડમાં ખુરશી નાખીને બેસતા હતા. વર્ષાને બાગકામનો બહુ શોખ. ફળનાં ઝાડ વાવેલાં. તેમાંથી રોજ એકાદનું ફળ ખાવા મળે તેનાથી મોટાને બહુ આનંદ થતો.”

અમદાવાદ હતા ત્યારે પણ હરિપ્રસાદ વ્યાસ ખાવાના શોખીન હતા. કાર્તિકી પૂનમની રાત્રે સારંગપુર દરવાજા બહાર પાણીપૂરીનો મોટો મેળો ભરાય. તેમાં દર વર્ષે આખું કુટુંબ જાય અને મઝા કરી આવે. પાછલાં વર્ષોમાં ત્યાંથી પાણીપૂરી ઘરે લાવીને બધાં સાથે જમતાં હતાં, એ પણ દિલીપભાઈને યાદ છે. “હેવમોરનો આઈસક્રીમ પણ તેમને અત્યંત પ્રિય. દર વર્ષે ઉનાળામાં આઈસક્રીમ આવે. અમે બધાં પરીક્ષામાં પાસ થઈએ ત્યારે પણ મોટા આઈસક્રીમ પાર્ટી કરાવે. ઉનાળામાં કેરીઓ લાવવાની. કેવી કેરી લાવવાની એની તેમને ખબર પડે. પોતે બજાર જાય અને માણસ પાસે ઊંચકાવી લાવે.” ‘છોટમ’ના ઈન્ટરવ્યુમાં હરિપ્રસાદ વ્યાસે કહ્યું છે કે, “તેમને સુરતનો પોંક ખાવાનો બહુ શોખ હતો. એટલે (પ્રકાશક) નટવરલાલ માળવી દર વર્ષે મારા પર પોંકનું પાર્સલ અચૂક મોકલાવે. તેમના અનુગામી (પુત્ર) શ્રી સુભગભાઈ પણ એ પરંપરા જાળવી રાખી. પોંકની સિઝનમાં ત્રણચાર

(ઉભેલા ડાબેથી) દિલીપભાઈ-વર્ષાબહેન, કિરીટભાઈ-ઉષાબહેન,
(બેઠેલા) હરિપ્રસાદ-અનસુયાબહેન,
(નીચે) કિરીટભાઈનાં સંતાનો કૃષ્ણા-દેવાંગ

વખત પોંક મોકલ્યા વિના રહેતા નથી.” ‘છોટમે’ તેમને વ્યસન વિશે પૂછ્યું ત્યારે તેમનો જવાબ હતો, “ચાનો કપ. લેખકને મગજનો શ્રમ દૂર કરવા ચા વગર ચાલ્યું છે?”

***

૧૯૭૯-૮૦માં સાન હોઝેમાં માંડ સોએક ગુજરાતી પરિવાર હશે. તેમાંથી દિલીપભાઈના પરિચયમાં રહેલા બધા લોકો બકોર પટેલના લેખકને મળીને ધન્યતાનો અનુભવ કરતા હતા. અમેરિકામાં હરિપ્રસાદ વ્યાસને ગોઠી ગયું હતું, પણ દિલીપભાઈના જણાવ્યા પ્રમાણે, છેલ્લા એકાદ મહિનામાં તેમને અમદાવાદ વધારે યાદ આવતું હતું અને મિત્રોને-ખાસ કરીને વિનોદ ભટ્ટને- મિસ કરતા હતા. વિનોદભાઈએ લખ્યું છે કે “છેલ્લે અમેરિકાથી તેમણે મને પત્ર લખ્યો કે અહીં હવે ગમતું નથી. તમને બધાંને ઝંખું છું. જલદી ત્યાં આવું છું. તેમનો પત્ર મળ્યો, એ જ સાંજે તેમના પુત્રે ફોન પર કહ્યું કે

પપ્પાજી ગુજરી ગયા.” એ દિવસ હતો ૧૩ જુલાઈ, ૧૯૮૦. સાન હોઝે (San Jose) નજીક આવેલા શહેર મિલપિટસ (Milpitas)માં હરિપ્રસાદ વ્યાસની અંત્યેષ્ટિ થઈ અને તેમનાં અસ્થિને સાન ફ્રાન્સિસ્કો પાસે આવેલા પ્રશાંત મહાસાગરમાં વિસર્જિત કરવામાં આવ્યાં. (તેમનાં પત્ની અનસુયાબહેનનું ૧૯૯૧માં સાન હોઝેમાં અવસાન થયું. તેમનાં અસ્થિને સાંતાક્રુઝ પાસેના પ્રશાંત મહાસાગરમાં વિસર્જિત કરાયાં)

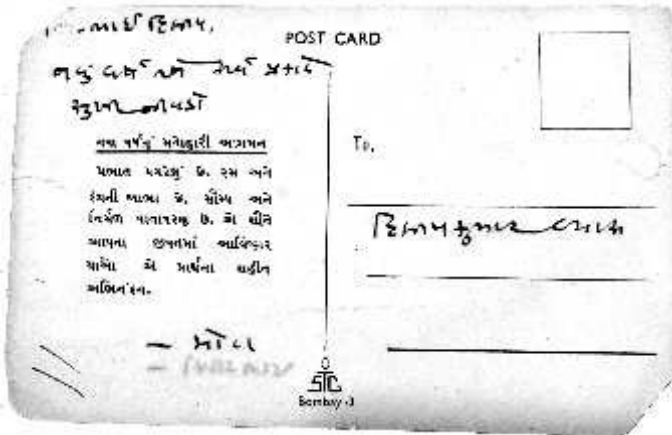

(ડાબેથી) કિરીટભાઈ, અનસુયાબહેન, દક્ષાબહેન, દિલીપભાઈ

હરિપ્રસાદ વ્યાસના અવસાનના બે મહિના પછી હાસ્યસમ્રાટ ગણાતા જ્યોતીન્દ્ર દવેએ વિદાય લીધી, ત્યારે તેમની અંતિમ યાત્રામાં સાવ ઓછાં માણસ આવ્યાંનો વિવાદ મુંબઈનાં અખબારોમાં ચાલ્યો હતો. એ જોતાં થાય કે હરિપ્રસાદ વ્યાસે અમેરિકામાં છેલ્લા શ્વાસ લીધા એ સારું થયું. તેમના પ્રદાનને છાજે એવી વિદાય ન મળ્યાનો અફસોસ તો કમ સે કમ ન રહ્યો. એવી છટકબારી રહી કે એ તો અમેરિકામાં હતા. (‘કુમાર’ જેવા સાહિત્યિક સામયિકના જુલાઈ પછીના ચારેક અંકમાં કયાંય હરિપ્રસાદ વ્યાસની મરણનોંધ નથી. હા, જ્યોતીન્દ્ર દવેની યથાયોગ્ય, ટૂંકી છતાં ચુસ્ત-વિગતસમૃદ્ધ અંજલિ છે.)

આ વર્ષે જૂનથી હરિપ્રસાદ વ્યાસના જન્મના ૧૧૦મા વર્ષનો પ્રારંભ થશે. ગુજરાતી વાચકોની

પેઢીઓને ઋણી બનાવનાર આ સર્જકની જીવતેજીવ તો કદર ન કરી, તેમની જન્મશતાબ્દિ પણ વીતી ગઈ. હવે કોઈ તારીખટાણાની રાહ જોયા વિના, અને તે અનિવાર્ય લાગે તો તેમની ૧૧૦મી જન્મતારીખને યાદ રાખીને, હરિપ્રસાદ વ્યાસના પ્રદાનને નવેસરથી યાદ કરવામાં આવે, તેમનાં અમર પાત્રોને ફરી તાજાં કરવામાં આવે અને એ સિવાયના તેમના અઢળક લેખનને પણ નવેસરથી પ્રકાશમાં આણવામાં આવે-તેનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે અને ફક્ત બાળસાહિત્યકારોમાં જ નહીં, ગુજરાતી હાસ્યલેખકોની પંગતમાં તેમને સામેલ કરવામાં આવે, તો એ બધું હરિપ્રસાદ વ્યાસ સુધી પહોંચવાનું નથી, પણ મોડે મોડે આપણને ઋણાદાયગીનો થોડોઘણો સંતોષ થશે.

નોંધ

૧. આ લેખ પ્રકાશન માટે ગયો હશે હરિપ્રસાદ વ્યાસના પરિવાર તરફથી www.hariprasadvyas.com વેબસાઇટ ત્યારે શરૂ થઈ ચૂકી હશે. તેના કારણે ઇન્ટરનેટ પર હરિપ્રસાદ વ્યાસની ગેરહાજરીનું મહેણું ભાંગશે.

૨. હરિપ્રસાદ વ્યાસના પુત્ર દિલીપભાઈ ઉપરાંત પુત્રી દક્ષાબહેન, ભાણી ઉમાબહેન, પૌત્ર દેવાંગ વ્યાસ અને પૌત્રીઓ સોનલ પંડ્યા-નિમિષા ત્રિવેદીએ પણ આ લેખ માટે તેમનાં સંભારણાં મોકલી આપ્યાં હતાં. એ સૌનો આભાર.